

ilirskih Breuka, rimski vojni logor na Gračanima kod Ljubuškog, ilirsku religiju, antičku topografiju (prvi puta na ovakav način predstavljenu) i etnografiju Bosne i Hercegovine, vojničku onomastiku Ljubuškog i Narone, te carski gentilicij u unutrašnjoj provinciji Dalmacije. Upravo ovi autorovi *Dodaci* zaslužuju i najviše kritike u ovom monumentalnom djelu. Nezavisno kako su oni nastajali u stvaranju, oni su morali naći svoje mjesto unutar već izvršno postavljene koncepcije.

Vrijednost ove monografije autor je podigao i vrsnom selekcijom najkapitalnijih djela (uglavnom najnovijih), a za lakše sluzenje ovim djelom dao je i indeks osobnih imena, naroda i božanstva, indeks geografskih pojmova i indeks pojmova, kao i dvije historijske karte.

Anto Škegro

Momčilo Stojaković, *Braničevski teftar — pomenični popis pokrajine Braničevo iz 1467. godine* (Zbornik za istočnjačku istorijsku i književnu građu, Knjiga 3). Istorijski institut Beograd, Beograd 1987, str. 307 + fsc. I-CXLVI

Ustanovu popisivanja zemalja Turci Osmanlije preuzeli su od Seldžuka koji su je, preko Arapa, baštinili od starijih civilizacija. Neki podaci upućuju na to da su Turci svoje zemlje katastarski popisivali već u prvoj polovini 14. vijeka, mada najstarije do sada poznate katastarske knjige potiču iz prve polovine 15. vijeka, iz vremena vladavine Murata II (1421—1451) i odnose se na Albaniju i južne dijelove Makedonije. Praktikovani su opšti i parcijalni popisi. Opšti popisi obavljani su od 15. do 17. vijeka, a povod opštem popisu mogli su biti stupanje na prijesto novog sultana, duži vremenski razmak od posljednjeg popisa i dr. Djelimični popisi rađeni su češće i to nakon značajnijih teritorijalnih promjena (proširenja teritorija), promjene u sistemu oporezivanja u nekoj oblasti, promjene u raspodjeli feudalnih dobara, radi popisivanja neregistrovanih izvora državnih prihoda itd.

Popisne komisije imenovao je sultan, a sačinjavali su ih eminentni povjerenik, popisivač i katib-pisar. Dužnost ove komisije bila je da na licu mjesta, detaljnim uvidom u stvarno stanje, popiše izvore državnih prihoda relevantne za obrazovanje timara, zeameta i hasova. U ovaj popis (defter-i mufassal) poimenično su upisivani domaćinstva (odnosno, domaćini) podložna feudalnim obavezama i svi izvori prihoda u popisivanoj oblasti. Rekapitulacijom podataka iz de-

taljnog nastajali su zbirni popisi (defter-i icmal) u kojima je prikazivana podjela ovih prihoda na razne vrste feudalnih dobara i utvrđivana ili obavljana raspodjela tih dobara među feudalcima.

Turske katastarske knjige vođene su ozbiljno i pedantno, te se podaci koje one pružaju mogu smatrati tačnim i pouzdanim.

Najstariji defteri koji se odnose na naše zemlje nastali su u prvj polovini 15. vijeka. Najstariji do sada poznati popis jednog dijela Srbije nastao je u vrijeme prve vladavine Mehmeda II (1444—1446) i predstavlja popis manjih oblasti — Kruševca, Dubočice i Toplice. U toku opšteg popisa Carstva koji je preduzeo Mehmed II neposredno nakon osvajanja Carigrada nastalo je više deftera koji se odnose na naše zemlje. Od tih deftera za sada su poznata tri (1. sumarni popis krajišta Isa-bega Isakovića; 2. pojedinačni popis oblasti Brankovića; 3. pojedinačni popis sultanovih hasova u vilajetima Zvečan i Nikšića, hasova velikog vezira i rumelijeskog begler-bega u vilajetima Skoplje, Jeleč, Bistrica i oblasti Brankovića, te detaljan popis vilajeta Skoplje i Tetovo) i svi potiču iz 1455. godine, a predstavljaju prvorazredne istorijske izvore. Nakon definitivnog pada Srbije (1459) i Bosne (1463) rađeno je nekoliko parcijalnih popisa, prouzrokovanih novim osvajanjima i administrativnim promjenama. Defterima nastalim u tom periodu pripada i popis vilajeta Braničevo iz 1467. godine. Ovo je prvi popis sjeveroistočnog dijela bivše Despotovine i stoga je od neprocjenjivog značaja kao istorijski izvor.

O postojanju ovog izvora našu naučnu javnost obavijestio je B. Đurđev 1951. godine *Ispisima iz deftera za Braničevo iz XV veka*, (*Istorijski glasnik*, br. 3—4, Beograd 1951), a D. Bojanić je objavila uvodnu zakonsku odredbu za Braničevo (braničevski defter je najstariji defter koji sadrži ovakvu uvodnu kanunnamu) i zakonsku odredbu za braničevske vlahi (*Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast*, Beograd 1974). Važnost ovog deftera kao istorijskog izvora, a time i potrebe za njegovim objavljivanjem, bili su odlučujući za publikovanje njegovog integralnog teksta.

Original deftera nije poznat, pa se priređivač koristio zvaničnim prepisom koji je pohranjen u fondu Maliye defterleri Basbakanlik Arsivi u Istanbulu. Izdanje donosi faksimile korištenog prepisa, a tekst je prethodno dat u prevodu na srpskohrvatski jezik. Izvor je, tako, postao dostupan i naučnicima koji zbog nepoznavanja osmanskog turskog jezika nisu u mogućnosti da koriste izvorni tekst. To je, uostalom, i jedan od ciljeva ovog izdanja. Priređivač je dao i registre ličnih i geografskih imena, objašnjenje termina i manje poznatih riječi, što uz objašnjenja data u uvodu (na srpskohrvatskom i francuskom jeziku) olakšava upotrebu ovog izvora. Uz to, date su i dvije karte braničevskog subašiluka.

Defter vilajeta Braničevo nije preciznije datiran. Na drugoj strani on nosi hronološku bilješku 872. godine po hidžri, koja je trajala od 22. augusta 1467. do 21. jula 1468. godine. Na osnovu ove bilješke i na osnovu drugih (ipak, nedovoljno utvrđenih podataka) priređivač nastanak deftera situira u period august—novembar 1467. godine.

Nakon uvodne, detaljne zakonske odredbe o popisu prihoda u vilajetu Braničevo, slijede popisi:

- sultanovog hasa
- hasova Ali-bega, vidinskog sandžak-bega
- čifluka Ali-begovog
- timara spahija-muslimana
- timara spahija-hrišćana
- timara posade tvrđave Resava
- popis hrišćana u turskoj službi oslobođenih od poreza
- popis vojnika vilajeta Braničevo

Sultanov has sastojao se od 4 sela u oblasti Pek sa 166 domaćinstava i ukupnim prihodom od 15035 akči. Hasovi vidinskog sandžak-bega Ali-bega Mihal-oglua prostirali su se u cijelom braničevskom vilajetu, obuhvatali su 59 sela s 1349 domaćinstava i ukupnim prihodom od preko 140000 akči. Sandžak-beg Vidina posjedovao je u braničevskom vilajetu, u oblasti Ždrelo, i čifluk od 10 sela sa 129 domaćinstava (od kojih 6 vlaških sela sa 95 domaćinstava) i ukupnim prihodom od 8894 akče. Popis timara spahija-muslimana obuhvata 33 timara među kojima su značajni timari kadije Braničeva (sa prihodom od 7592 akče) i dizdara tvrđave Golubac (prihod 12370 akči).* Popis lena spahija-hrišćana obuhvata 63 timara. Ovi timari bili su, najčešće, manjeg obima i sa više uživalaca (u jednom slučaju čak 6 uživalaca na dobru čiji je prihod iznosio 250 akči). Najveći među ovim lenima bio je timar Vukoslava. Obuhvatao je 5 sela sa 116 domaćinstava i ukupnim prihodom od 9976 akči. U ovaj timar bio je uključen i 1 hasa mlin i vinograd a jedan vinograd je pomenutom Vukoslavu ubilježen kao mulkovno imanje. Isti je sa bratom posjedovao 2 mezre kao čifluk. Popis timara članova posade tvrđave Resava sadrži 33 timara među kojim je 29 timarnika-muslimana i 4 timara koje su uživali hrišćani — tobdžije u tvrđavi Resava. Najveći timar uživao je dizdar te tvrđave — prihod s njegovog timara iznosio je 11122 akče. Popis hrišćana u turskoj službi oslobođenih od poreza počinje popisom muselema tvrđave Resava, a sadrži i popis govžđara, drvodjelja, kamenorezaca, puškara, izrađivača samostrela i

*) Interesantno je primijetiti da se u ovom popisu timarnika-muslimana pominje i timar muhtesiba Braničeva (prihod 1886 akči), ustanove za koju H. Šabanović navodi da se u našim krajevima pominje od 1528—1660. godine.

lukara koji su za obavljanje svoje službe primali platu. Slijedi popis martolosa, strelara, sokolara i jastrebara. Na kraju deftera popisani su vojnici i njihovi zamjenici u vilajetu Braničevo.

Defter vilajeta Braničevo, kao istorijski izvor, prije svega, omogućuje uvid u teritorijalno-administrativnu podjelu braničevskog vilajeta u najranije doba osmanske vladavine. S obzirom na vrijeme nastanka, on najvećim dijelom iskazuje zatečeno stanje stanovništva i zemlje koje, opet, reflektuje stanje što mu je prethodilo, pa podjela vilajeta Braničevo na oblasti Lučica, Ždrelo, Pek, Homolje, Zvižd, Resava i Ravanica vjerovatno odaje raniju župsku organizaciju na ovom području.

Popisom su obuhvaćena sva mjesta koja su na neki način bila izvorom državnih prihoda. Svako mjesto nosi naznaku svog statusa i eventualne karakteristične privredne ili saobraćajne djelatnosti. Tako su registrovane tvrđave (Resava i Golubac), sela (271), mezre (124), manastiri (16), više trgova, veći broj vodenica (rajinskih i hasa), veći broj skela itd.

Popis poreskih obaveza donosi vrstu i visinu poreza. Naturalna davanja iznosila su desetinu prinosa (mada je stvarna vrijednost ušura obično prevazilazila 1/10), a novčani porezi (osim ličnih) predstavljali su, najčešće, novčanu protuvrijednost te desetine. Iz ovako navedenih poreskih obaveza očitava se i zastupljenost pojedinih grana poljoprivredne i stočarske proizvodnje. Najznačajnija poljoprivredna djelatnost bilo je gajenje žitarica, posebno pšenice, ječma i zobi. U manjem obimu bila je zastupljena vinogradarska proizvodnja, zatim pčelarstvo i povrtlarstvo. U stočarstvu, najznačajnije grane bile su svinjogojstvo i ovčarstvo. Stanovništvo selâ na obalama Morave, Peka i Dunava plaćalo je i poseban porez na ribolov, što i ovu djelatnost ističe kao značajnu.

Iz deftera se čitaju i podaci o sistemu primjenjivanih mjernih jedinica (određenih zakonom na početku popisa) za proizvode relevantne prilikom određivanja poreskih obaveza i o njihovim novčanim protuvrijednostima. Mjerna jedinica za žitarice bilo je lukno (1 braničevsko lukno = 4 jedrenske kile = 72 oke), čija je novčana protuvrijednost bila različita za pojedine vrste žitarica (1 lukno pšenice = 12 akči, 1 lukno zobi, ječma = 10 akči). Za vinogradarske proizvode (šira, vino) mjerna jedinica bila je medra (zapreminska vrijednost = 10,25 l; težinska vrijednost oko 8 oka a novčana protuvrijednost = 15 akči). Porezi na svinje i ovce, te od pčelarstva, ribolova i povrtlarstva bili su novčani.

Zanimljivo je da se u popisu javlja razlika između upisanih i izračunatih ukupnih obaveza pojedinih sela. Razlika se javlja gotovo redovno, pa se ne može podvesti pod greške popisivača. Na stvaranje ove razlike mogao je uticati odnos između mjerne jedinice i njene novčane protuvrijednosti, tj. nepoštovanje zakonom određenih

cijena i obračunavanje poreza po lokalnim cijenama pojedinih proizvoda. Elementi razlike mogli bi biti i spajanje pojedinih vrsta poreza (desetine i salarije), neobračunavanje nekih poreza itd. Pošto se na ove razlike nailazi i u drugim defterima, odnosno pošto one nisu specifičnost ovog deftera, iznesene pretpostavke (kao i neke druge) svoju potvrdu ili odbacivanje mogle bi dobiti komparativnom analizom vremenski bliskih deftera (i onih drugih), što, naravno, podrazumijeva da su naznačeni iznosi pravilno pročitani, specijalno oni ubilježeni sijakatom.

Defter pruža interesantne podatke o demografskoj strukturi popisane oblasti, ali se kompletna demografska slika ovog područja polovinom 15. vijeka ne može stvoriti. Naime, defter ne obuhvata cjelokupno stanovništvo, nego samo onô podložno feudalnim davanjima, tako da je, prije svega, svako proračunavanje broja stanovnika nepouzdanô. Defter, s druge strane, nije dovoljan za praćenje demografskih procesa i kretanja tokom 15. vijeka na ovom području (mada je za ovo pitanje značajan popis smederevskog sandžaka iz 1476/77. godine), a slični savremeni ili nešto stariji domaći izvori ne postoje, te je onemogućeno kompariranje i upotpunjavanje podataka.

Na osnovu popisa moguće je pratiti i neke migracione procese koji su se odvijali u sjeveroistočnom dijelu bivše Despotovine. Podaci o naseljenosti selâ (odnosno njihovoj nenaseljenosti) ukazuju na proces koncentriranja stanovništva u plodnim dolinama rijeka Mlave, Peka i Resave. Istu važnost, s aspekta oživljavanja privredne aktivnosti, imaju i podaci o naseljavanju vlaha u oblastima Ždrelo, Zvižd i Resava, jer su doseljeni vlasli popisani kao karakteristična socijalna kategorija. Premda je braničevski defter poimenični (defteri-asami), samo na osnovu njega ne mogu se donositi pouzdaniji sudovi o etničkoj strukturi ovih vlaha, niti izrađivati statistike bilo koje vrste. Na koncu, za proučavanje migracionih kretanja nisu bez značaja ni podaci o pojedinačnim doseljavanjima s ugarskog područja radi stupanja u tursku službu i sticanja određenih povlastica.

Kad je u pitanju vjerska struktura popisanih, jasno je da je ovo područje s ogromnom hrišćanskom većinom, s tim što se bilježe i sporadični, pojedinačni slučajevi prelaska na islam.

Uzet u cjelini, popis vilajeta Braničevo sadrži bogatu i raznovrsnu građu koja se (s obzirom na karakter izvora) može smatrati vjerodostojnom, a interesantna je za socijalnu i ekonomsku istoriju popisane oblasti (i šire), za istoriju pojedinih naselja i za istorijsku geografiju, pa je vidljivo kakav značaj ima njegovo publikovanje.

Priređivač je u svom radu bio suočen s nizom problema s kojim se, susreću oni koji rade na poslu dešifrovanja turskih izvora. Izbor varijante čitanja ličnih imena i imena nekih mjesta napravljen je na osnovu dostignuća onomastike i toponomastike, na osnovu iskustva prethodnika i, kod posebno kritičnih mjesta, gdje ne posto-

ji pouzdan ključ za razrješavanje, na osnovu vlastitog opredjeljenja. Popisna mjesta priređivač je najvećim brojem ubicirao (od oko 600 popisanih mjesta njih 130 ostalo je neubicirano). Eventualne greške, ipak, ne umanjuju značaj izdanja, pogotovo kad se ima u vidu važnost publikovanja izvora ove provenijencije i kako je mukotrpan posao njihovog privređivanja za izdavanje. Koristeći se iskustvom prethodnika i zahvaljujući vlastitom ogromnom trudu, ovaj veliki i značajan rad, sada već pokojni Momčilo Stojaković, uglavnom, uspješno je obavio.

Azrija Piralić

Povodom 25. godišnjice biblioteke *Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine**

Izdavači biblioteke *Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine* (»Veselin Masleša« — »Svjetlost«, Sarajevo — 1964—1989), ne osvrćući se na materijalne i druge teškoće našeg vremena, zbog kojih su mnogi izdavači protjerali nauku iz svojih edicija, u proteklih 25 godina našoj kulturi i nauci podarili su veliki broj djela, od kojih 43 djela iz oblasti kulturne i političke istorije. Zbog toga je ova biblioteka postala najjače uporište istorijske nauke, bez kojeg se ne mogu zamisliti ni njena prošlost, sadašnjost, ni budućnost, pošto su publikovana djela istoričara svih generacija i iz svih oblasti istorijske nauke — od hroničara Bašeskije¹⁾ i Lašvanina²⁾ preko tematski raznovrsnih Ivana Franje Jukića,³⁾ Vase Pelagića,⁴⁾ Vladislava Skarića,⁵⁾

* Ovaj tekst saopšten je na svečanosti posvećenoj 25. godišnjici biblioteke »Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine« koja je održana u Sarajevu, 20. XII 1989. godine.

¹⁾ Mula Mustafa Ševki Bašeskija, »Ljetopis«. Prevod sa turskog predgovor i bilješke Mehmed Mujazinović, 1968, 490 strana, latinica. II izdanje 1987, 472 strana, latinica. Redakcija, priča i pogovor Fehim Nametak.

²⁾ Nikola Lašvanin, »Ljetopis«. Priredio, latinske i italijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao Ignacije Gavran, 1981, 306 strana, latinica.

³⁾ Ivan Franjo Jukić, »Sabrana djela«, u tri knjige, 1973, latinica. Izbor i redakcija Boris Čorić. Priređeno u Institutu za izučavanje jugoslovenske književnosti u Sarajevu.

I knjiga — Pjesme i putopisi; Manji književni radovi; Pozivi za osnivanje književnog društva; Povijesni i zemljopisni radovi; Zemljopis i povjestnica Bosne; Uz ovo izdanje. Napomene; Tumač važnijih imena; Rječnik manje poznatih riječi, strana 454.

II knjiga — Bosanski prijatelj; Napomene; Tumač važnijih imena; Rječnik manje poznatih riječi, strana 638.